

SOME ASPECTS OF INDICATORS OF THE FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Ikramjon Batirovich Masharipov

candidate of political sciences, Associate Professor

Tashkent Financial Institute

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: ikrommasharipov1967@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: The rule of law, non-governmental non-profit organizations, civil society, development of civil society, assessment of the level of development of civil society, index of assessment of the level of development of civil society, empirical base, representativeness, consensus, transformation.

Abstract: The article analyzes the process of building a civil society, the features of indices for assessing the development of civil society in a number of countries, as well as some of the author's conclusions on improving the indices for assessing civil society.

Received: 24.12.23

Accepted: 26.12.23

Published: 28.12.23

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ ТАРАҚҚИЙ ЭТИШИ АСОСЛАРИ КЎРСАТКИЧЛАРИНИ БАЪЗИ ЖИХАТЛАРИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Икромжон Батирович Машарипов

сиёсий фанлар номзоди, доцент

Тошкент молия институтини

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: ikrommasharipov1967@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: ҳуқуқий давлат, нодавлат ноижорат ташкилотлари, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти ривожланиши, фуқаролик жамияти ривожланиши даражасини баҳолаш, фуқаролик жамияти ривожланиши даражасини баҳолаш индекси, эмпирик база, репрезентатив, консенсус, трансформация.

Аннотация: мақолада фуқаролик жамияти куриш жараёни, муайян мамлакатларда фуқаролик жамияти тараққий этишини баҳолашга доир индексларни ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган, шунингдек фуқаролик жамиятини баҳолашга доир индексларни такомиллаштириш юзасидан муаллиф мулоҳазалари шакллантирилган.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИНДИКАТОРОВ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Икромжон Батирович Машарипов

кандидат политических наук, Доцент

Ташкентского финансового института

Ташкент, Узбекистан

E-mail: ikrommasharipov1967@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	Правовое государство, негосударственные некоммерческие организации, гражданское общество, развитие гражданского общества, оценка уровня развития гражданского общества, индекс оценки уровня развития гражданского общества, эмпирическая база, репрезентативность, консенсус, трансформация.	Аннотация:	В статье анализируется процесс построения гражданского общества, особенности индексов оценки развития гражданского общества в ряде стран, а также некоторые выводы автора по совершенствованию индексов оценки гражданского общества.
------------------------	---	-------------------	---

КИРИШ

Мамлакатимизда мустақиллик йилларининг илк кунларидан бошлаб тараққий этишнинг асосий ва муҳим йўли сифатида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қуриш йўли а танлаб олинди. Оз фурсатларда ҳалқаро ҳуқуқ нормалари ҳамда илғор тараққий этган ҳорижий давлатлар тажрибалари асосида фуқаролик жамиятини барпо этишнинг юридик асослари шакллантириш йўлга қўйилди. Мамлакатда фуқаролик жамиятини қуриш стратегик мақсад, деб эълон қилинди.

Зеро, “давлат ва жамият қурилишини такомиллаштиришга йўналтирилган демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда парламентнинг ҳамда сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш, давлат бошқарув тизимини ислох қилиш, давлат хизматининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ривожлантириш” каби стратегик вазифаларни қўйилиши ҳам мамлакатда фуқаролик жамиятининг шаклланаётганлигидан дарак беради.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ҳозирги ижтимоий-сиёсий ҳаётимизнинг ўзи кўрсатиб турибдики, мамлакатда фуқаролик жамияти қуриш ислохотлари изчиллик, собитқадамлик, ҳалқчиллик асосида авж олиб бормоқда. Албатта, бу каби жамиятни қуришда нафақат ҳалқаро тажрибалар, балки миллий анъаналарни қайтадан тиклашга ҳам муҳим эътибор берилмоқда. Фуқаролик жамиятини қуришнинг миллий меросимизга мансуб бўлган тамойили - “Куч – адолатда” шиори бугун яна ўз ечимини топиш имкониятига эга бўлмоқда.

XX асрда фуқаролик жамиятининг ҳозирги замонавий босқичи, яъни унинг ижтимоийлашув даври бошланди. Европа халқлари қадимги полислардан тортиб, ривожланишнинг кейинги босқичлари даврийлиги кесимида тараққиётнинг шундай палласига етиб келдиларки, бу даврда мустақил, аммо ўз шахсий манфаатлари йўлида бирлашишга қодир бўлган кишилар жамоаси мисолида фуқаролик жамиятининг зарурий унсурлари вужудга келди. Бунинг натижасида фуқаролик жамиятининг туб моҳияти мазмунан кенгайиб, тафаккур этиш имкониятлари ортди. Бу янги вазият бирмунча илгарилаб кетган давлатларда инсонларнинг сиёсий ва иқтисодий ҳуқуқларини қонун доирасида тан олиш асосига қурилган либерализм мафкурасида ўз ифодасини топди.

Янги даврнинг энг муҳим сиёсий ҳодиса сифатида “фуқаролик жамияти” ғояси ўз эволюциясида концепция ва талқинлар тизимини вужудга келтирди. Шу ўринда алоҳида қайд этиш ўринлики, айнан “фуқаролик жамияти” тушунчаси муттасил “давлат” ҳодисасига қарама-қарши қўйилганлиги кузатилди. Фуқаролик жамиятининг либерал талқини Т.Гоббс, Ж.Локк ва Ш.Монтескье каби сиёсатшунос тадқиқотчилари томонидан ўрганилиб, ушбу категория улар томонидан инсониятнинг тарихий тараққиётини акс эттириш, инсоннинг илк “ёввойилик” ҳолатидан тараққий топган турмуш тарзига ўтишини ифодалаш мақсадида киритилганлиги бизга маълум. Шу маънода, ўзида тартиб-интизом ва фуқаролик муносабатларини ифодалаган ривожланган жамият ўша вақтлардаги табиий ҳолатдаги содда ёхуд жоҳил жамиятга қарама-қарши қўйилганлиги бунинг далилидир.

Давлат инсонларнинг ҳуқуқларини ҳимоялайди, ҳокимият ёрдамида душманликни чегаралайди, ўз яқинлари ва қондошлари ҳаётига нисбатан бўладиган хавфларни, ўз моддий бойлигидан хавотирликни бартараф этади; фуқаролик жамияти бўлса ҳокимиятни жиловлаб туради.

Фуқаролик жамияти ривожини аждодлар анъаналарига узвий боғлиқлиги агарда у тарихий доирадан чиқиши ҳодисаси кузатилса, унда бутун ижтимоий организмнинг ҳалокати кузатилиши мумкин.

Шунга қўра, европа олимлари томонидан кўпгина ижтимоий-сиёсий ҳодисалар, инсон табиати, фуқаролик жамияти ва сиёсий ҳокимиятга нисбатан янгича ёндашувга асос солганлигини эътироф этиш ўринлидир.

Фуқаролик жамияти тор маънода, ҳуқуқий жамият билан бевосита боғлиқ бўлиб, бошқача айтганда, улар бир-бирисиз мавжуд бўла олмайди. Фуқаролик жамияти бозор ва демократик ҳуқуқий давлатчилик шароитида давлат томонидан бошқарилмайдиган, эркин ва тенг ҳуқуқли шахсларнинг ўзаро муносабатларини ифодалайди. Бу индивидуал ҳуқуқлар ва хусусий манфаатлар эркин амал қиладиган ижтимоий макон ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти ҳуқуқий жамият билан бевосита боғлиқликда ривожланади, бошқача айтганда, улар бир-бирисиз мавжуд бўла олмайди. Фуқаролик жамияти бозор ва демократик ҳуқуқий давлатчилик шароитида эркин ва тенг ҳуқуқли шахсларнинг ўзаро муносабатларини ифодалайди. Бу индивидуал ҳуқуқлар ва хусусий манфаатлар эркин амал қиладиган ижтимоий макондир.

Турли олимлар фикрларининг синтези сифатида сиёсатшунос олим М.Қирғизбоев хулосавий фикрига кўра, “фуқаролик жамияти бу:

биринчидан, жамият ҳаёти фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларида ихтиёрий равишда шаклланган, бошланғич нодавлат тизимларини ўз ичига олган инсоний бирликдир;

иккинчидан, жамиятдаги иқтисодий, ижтимоий, оилавий, миллий, маънавий, ахлоқий, диний, ишлаб чиқариш, шахсий ва нодавлат муносабатлар мажмуасидир;

учинчидан, эркин индивидлар, ихтиёрий равишда шаклланган ташкилотлар ва фуқароларнинг турли органлар тазйиқлари, аралашилари ёки бир қолипга солишларидан қонунлар воситасида ҳимояланган жамият бўлиб, унда улар ўзлигини намоён қила олишлари учун доимий имкониятга эга бўладилар”.

Мамлакатда амалга оширилаётган ҳозирги ислохотларни ислох қилишда фуқаролик жамиятига доир илмий назарий қарашлар ва амалий тасаввурларга эга бўлишдек янгича ёндашиш бўлган долзарб вазифаларни сиёсий ҳаёт кун тартибига қўймоқда. Айниқса, фуқаролик жамиятининг тараққий этиш босқичлари, белгилари, омиллари, ривожланганлик даражаси каби кўрсаткичлар ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган мамлакатлар учун ўз истиболларини белгилаш, янги вазифаларни қўйиш, ўз ривожланиш даражасини дунёдаги бошқа мамлакатлар билан қиёсий таққослаш муҳимлигини ифода этмоқда. Шу нуқтаи назардан қаралганда бугунги кунда фуқаролик жамиятининг тараққий этиш кўрсаткичларига оид кўникмаларни эгаллаш – ўз даврини ўзи тушуниб етишидир.

Фуқаролик жамиятини тадқиқ этишнинг муҳимва асосий хусусиятлари– бу унинг тараққий этиш босқичлари ва даражаларини ўлчашдир. Шу мақсадларда ҳозирги давр ижтимоий-гуманитар фанларида кўплаб турлича кўрсаткич ва индекслардан фойдаланилмоқда. Улар мамлакатлар ёки алоҳида минтақаларда фуқаролик жамияти даражасини таснифлашга имкон берадиган индекслар, шунингдек уларнинг демократиялашганлигига доир мезонлар кўрсаткичларидан иборатдир.

Индикатор –бу бутун бир тизим ҳолати тўғрисида фикр юритиш имконини берадиган (мураккаб тизимга доир) ахборотларнинг бир қисми ҳисобланади. Ҳар қандай индикаторнинг ўсиб ёки ўзгариб бориши шарҳлашни ва тушунишни тақозо этади. Қолаверса, бир қарашда

вазиятни баҳолай олиш учун ҳам индикаторларга нисбатан эҳтиёжлар юқори бўлиши табиий бир ҳолдир.

Индекслар ёрдамида фуқаролик жамиятининг турли жиҳатларини баҳолашга имкон туғилади: турмуш кечириш сифати, аҳолини ўзини ўзи ҳис қилиши, эркинлик даражаси, сиёсатга таъсир қилиш даражаси, асосий сиёсий институтларга фуқаролик ишончининг ўлчами, ижтимоий секторнинг фаоллиги, сиёсий ва фуқаролик иштирокининг даражаси ва ҳоказо.

Олинган кўплаб натижаларнинг бир хил маъноли эмаслиги ва ноанъанавийлиги уларнинг асосида кенг умумлаштиришларни ва истиқболли хулосаларни олишга имкон бермайди; лекин, шу билан бирга, олинган бу натижалар ижтимоий ва сиёсий ўғаришларни очиқ бериши мумкин, алоҳида олинган мамлакат ёки унинг минтақаларини қиёсий таҳлил этишга имкон беради.

Кўпинча индексларни ҳисолаб чиқишнинг эмпирик базаси репрезентатив териб ва танлаб олиш (жинс, ёш, маълумотлилиқ ва ҳудудий туманлаштириш бўйича ҳисса ёки улушни ҳисобга олган ҳолда) бўйича вақти-вақти билан аҳолидан сўровлар воситасида олинган маълумотлардан иборат бўлади.

Бу структурларни ўлчаш мамлакатдаги нодавлат ижтимоий сектордаги фаоллик ва унинг ўлчами, унинг таркибий қисмлари, ўзаро алоқалари тартиботлари, фуқаролик жамияти институтлари эгалик қилаётган ресурсларни ўз ичига олади. Ташқи муҳитни ўлчаш қуйидаги ўлчамлар бўйича амалга оширилади: фуқаролик жамияти институтлари тарғиб этаётган ва ўзида ифода қилаётган кадриятлар, меъёрлар ва муносабатлар, улар ўртасидаги консенсус ва нифоқлар.

Кадриятларни ўлчаш фуқаролик жамиятининг амал қилиш ва ривожланишининг ҳуқуқий, сиёсий ва социомаданий шарт-шароитлари, унинг давлат, бизнес, халқаро ноҳуқумат ташкилотлари билан ўзаро алоқаларига тааллуқлидир. Таъсир қилишни ўлчаш фуқаролик жамиятининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муаммолар ечимини топишга аниқ таъсирини баҳолаш билан боғлиқдир. Мазкур ўлчамларнинг ҳар бири учун алоҳида индикаторлар ишлаб чиқилган. Улардан баъзилари универсаллик характериға эға, бошқалари эса ўзига хос социал ва маданий ўзгаришларни ўлчашда қўлланади.

“Фуқаролик жамиятининг ривожланиш индекси” – бу янги халқаро дастур бўлиб, у мамлакатларға доимий равишда фуқаролик жамиятини халқаро стандартлар билан таққослаш учун имкониятлар яратади, шу асосда уни ривожлантириш йўллари ишлаб чиқилади. Охиросида бу индекс – фуқаролик жамиятини ривожланишини ва мустақамлашнинг мақсадлари ва дастурларини ишлаб чиқиш ва баҳолаш воситаси вазифасини ҳам бажаради.

Кейинги ўн йилликларда фуқаролик жамиятининг етуклиги ва унинг инсон тараққиётига таъсир эта олиш даражаси мезонларига (индикаторларига) доир назарий қарашлар ривожланиб бормоқда. Олимлар томонидан фуқаролик жамиятинини етуклиги ва инсон тараққиётига таъсир эта олиш мезонларидан бири сифатида қуйидаги ижтимоий иштирок индикаторлар кўрсаткичларини белгилайди:

-ННТнинг умумий сони;

-фаол ННТ сони;

-ННТ фаолиятига жалб этилган аҳоли;

-ННТ иштирокида амалга оширилган тадбирлар ва лойиҳалар;

-алоҳида ННТ ва ОАВнинг жамоатчилик томонидан қанчалик эътироф этилиши;

Лекин, бизнинг фикримизча, бу индикаторлар қаторига яна қуйидагиларни киритиш лозим, деб ҳисоблаймиз:

-узоқ вақт мустабидлик тузумида яшаган, мустақилликка эришган давлатларда фуқаролик жамияти қуриш жараёнини баҳолашнинг алоҳида махсус тизимини ишлаб чиқиш;

-ННТнинг фаолиятини баҳолаганда, улар томонидан давлат қарорларига қанчалик ўзлари манфаатини ифодалаётган ижтимоий қатламларнинг хоҳишларини кирита олганлиги эътиборга олинishi зарур;

-ННТларнинг фаолиятини бошқаришга давлат органлари таъсирини салбий омил сифатида баҳолайдиган индикаторлар ишлаб чиқиш лозим.

ХУЛОСА

Мамлакатда фуқаролик жамияти қуриш соҳасида катта ўзгаришлар амалга оширилди: инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга доир ҳуқуқий асослар ривожлантирилди, ўзини ўзи бошқариш органларини фуқаролар манфаатларини ифода этувчи институтга айлантириш, аҳолининг ташвиш ва муаммоларини ҳукуматга етказиш механизмларини ишлаб чиқиш, давлат ҳокимияти органларини халққа хизмат кўрсатиш органлари сифатида қайтадан қуриш, мамлакатни хорижий давлатларга очиқлигини таъминлаш, жамият ва давлат қурилиши ислохотларига халқаро ташкилотлар ва ривожланган мамлакатларда шаклланган демократик кадрларни қўллаш ва бошқа туб ўзгаришларни келтириш мумкин.

Фуқаролик жамиятини тадқиқ этишнинг муҳим жиҳатларидан бири – бу унинг ривожланиш босиқчилари ва даражаларини ўлчашдир. Шу мақсадларда ҳозирги давр ижтимоий-гуманитар фанларида кўплаб турлича кўрсаткич ва индекслардан фойдаланилмоқда. Улар мамлакатлар ёки алоҳида минтақаларда фуқаролик жамияти даражасини таснифлашга имкон берадиган индекслар, шунингдек уларнинг демократиялашганлигига доир мезонлар кўрсаткичларидан иборатдир.

Умуман, хулоса қилиб айтганда, бизнинг фикримизча, ўз мустақиллик даврини бошлаган ва фуқаролик жамиятини шакллантираётган мамлакатларда инсоннинг ўзини таракқий эттира олиши, ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошира олишига доир шарт-шароитлар яратиш энг долзарб вазифалар сирасига киради. Зеро, Ўзбекистон давлати фуқаролик жамиятини ривожлантиришга доир ислохотларни таборо чуқурлаштириб бормоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма/ А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. - Тошкент, 2015, (264 б) -7 б.
2. Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. О законах в их отношениях к различным существам. – М., 1955. – С.164–165.
3. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. - Т.: Ўзбекистон, 2010. 52-бет
4. Индексы развития гражданского общества// <http://helpiks.org/7-69318.html>.
5. Мерсиянова И.В. Индексы гражданской активности: сила и слабость методик.- М.,2008.-С.3-8.
6. Данишевский К.Д., Елизаров В.В., Хананашвили Н.Л. Индикаторы социального участия // Цели развития тысячелетия и национальные проекты – стратегический выбор России. -Москва: Институт комплексных стратегических исследований, 2006.